

câgîr sistemi Bâbürlü idarî yapısının temellerinden birini oluşturmuştur. Bu sistem bir taraftan câgîrdarların devletçe çok sıkı kontrol edilmesinden dolayı merkezî otoriteyi güçlendirmiş, diğer taraftan vergi toplama işini büyük ölçüde düzene koymuştur. Aynı şekilde devleti belli dönemlerde yüklü miktarlarda nakit maaş ödemek külfetinden de kurtarmıştır. Bunun yanı sıra câgîr sistemi, gerektiği anlarda sultana çok büyük bir orduya sahip olma imkânı sağlamıştır. Öte yandan Hindistan gibi çok sayıda farklı ırkların, çeşitli din ve dillere sahip insanların yaşadığı bir ülkede idarî birlik ve bütünlüğün o günkü şartlarda ancak merkezî otoritenin güçlü olması ile mümkün olacağı ve câgîr sisteminin de bu otoriteyi güçlendirdiği göz önüne alınırsa sistemin önemi açıkça anlaşılır. Ancak özellikle Evrengizb'den (1658-1707) sonra devletin gerilemeye yüz tutması ile birlikte değişen şartlar içerisinde câgîr sistemi bir bakıma devlet için problem olmaya başlamıştır. Zira bir taraftan nüfus çoğalıp masraflar artarken diğer taraftan para değer kaybetmiş ve özellikle câgîr bölgelerinde hayat standartları çok düşmüştü. Bütün bunlar birçok kişiyi câgîr yerine nakit parayı tercih etmeye veya câgîri başkalarına kiralamaya zorluyordu. Bu arada çok sayıda câgîrdar gittikçe otorite tanımama ve görevlerini yerine getirmemeye başlamıştı. Bu da devlet otoritesinin sarsılmasına ve ülkedeki siyasî birliğin bozulmasına sebep oluyordu. Bu bakımdan câgîr sisteminin iyi uygulanması Bâbürlüler'in yükselmesinde ne derece olumlu rol oynadıysa sistemin bozulmasının da imparatorluğun gerilemesinde aynı derecede etkili olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Fazl-ı Allâmî, *Ain-i Akbari* (trc. H. Blochman), New Delhi 1927-49 — 1989, I, 328-329; II, 41-42, 50; S. Chandra, *Parties and Politics at the Mughal Court 1707-1740*, New Delhi 1979, s. XIX-LV; A. C. Banerjee, *The State and Society in Northern India 1206-1526*, Calcutta-New Delhi 1982, s. 106, 123-124, 351-352; W. H. Moreland, *India at the Death of Akbar*, New Delhi 1983, s. 67-70, 80-84, 129, 134; F. Bernier, *Travels in the Mogul Empire AD 1656-1668* (trc. A. Constable), New Delhi 1983, s. 213, 224; P. S. Bedi, *The Army of the Indian Moghuls*, New Delhi, ts., s. 14-22; M. A. Nayeem, *Mughal Administration of Deccan Under Nizamul Muluk Asaf Jah*, Bombay-Delhi 1985, s. 159-209; P. S. Bedi, *The Mughal Nobility Under Akbar*, New Delhi 1985, s. 82-96; J. N. Sarkar, *Mughal Economy*, Calcutta 1987, s. 288-289, 297; Zakir Husain, "The Working of the Jâgîr System in the Deccan During the Last Years of Aurangzeb", *Journal of Objective Studies*, II/2, Delhi 1990, s. 72-80; Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İA*, XII/1, s. 293-295; "Djâgîr", *EI²* (İng.), II, 378; Cl. Cahen, "İktâ", a.e., III, 1088-1091.

AZMİ ÖZCAN

ÇAĞALOĞLU HAMAMI

İstanbul'da
XVIII. yüzyılda yapılan, büyük çarşı
hamamlarının sonuncusu.

Eminönü ile Sultan II. Mahmud Türbesi arasında aynı addaki semtte, Ayasofya Meydanı'ndan Çağaloğlu'na uzanan Yerebatan caddesinin sağ tarafındadır. Eskiden burada Osmanlı ileri gelenlerinin konakları ve özel sarayları bulunuyordu. İtalyan asıllı Cicala ailesinden olup ihtida ederek Osmanlı hizmetine giren ve Çağaloğlu (Cigalazâde) Sinan Paşa olarak tanınan vezirin de konağı bu çevrede bulunduğundan semt onun adını aldığı gibi hamam da aynı adla şöhret bulmuştur.

Çağaloğlu Hamamı, Sultan I. Mahmud (1730-1754) tarafından Ayasofya Camii içinde yaptırılarak vakfedilen kütüphaneye gelir sağlamak üzere inşa edilmiştir. Ahmed Refik'in yayımladığı bazı arşiv belgeleri bu hususu açık olarak ortaya koymaktadır. 1153 Rebülevvelinde (Haziran 1740) yazılan bir hükümde Marmara adası nâibine, kütüphane vakfı için inşa edilecek çifte hamamda kullanılmak üzere ewelce iskeleye indirilen mermerler yetmediğinden ocaktan çıkarılan sütun ve diğer mermerlerin araba ve hayvanlarla indirilmeleri emredilir. Aynı yılın cemâziyelâhîrinde Haremeyn-i şerîfeyn müfettişine ve su nâzırına gönderilen diğer bir emirnamede Büyük Bent'ten getirilen suyun Ayasofya makamından bir miktarının hamama yapılması istenir. Yine aynı yılın şevval ayında Marmara nâibiyle subaşısına yazılan başka bir fermanla hamama tekrar mermer istendiğinden inşaatın henüz tamamlanmadığı anlaşılmaktadır.

Hamamın kapısı üstünde yer alan uzun manzum kitâbe de binanın Sultan I. Mahmud tarafından 1154 (1741-42) yılında yaptırılmış olduğunu bildirir. Bu hamam hakkında etraflı tek incelemeyi 1916-1917'de yapan H. Glück, işleten kişinin buranın Hüsrev adında bir mimarın eseri olduğunu söylediğini ihtiyat kaydı ile bildirir.

R. Walsh'ın 1838'de yayımlanan kitabındaki Thomas Allom tarafından çizilen gravürde tasvir edilen hamam görüntüsünün buraya ait olduğu söylentisinden, Çağaloğlu Hamamı'nın daha o tarihlerde bile yabancıların içine girdikleri bir tesis olduğu anlaşılmaktadır.

Halen işletilmekte olan Çağaloğlu Hamamı bir çifte hamamdır. Daha büyük ölçüde olan soldaki erkekler kısmına cadde kotu yükseldiğinden merdivenden inilir. Dışa açılan girişin önünde, Türk mimarisinin hiçbir dönemine uymayan üslûpta garip biçimli mermerden bir keşme olan bir dış kapı bulunur. Soyunma yerine üstünde kitâbe olan bir kapı geçit verir. Kare planlı soyunma yerini geçişi dilimli tromplarla sağlanan büyük bir kubbe örter. Hamamın dış mimarisi dışarıdan görünmeyecek şekilde binalarla kapatılmıştır. Fakat dış mimarinin fazla itinalı bir işçilik göstermediği söylenebilir. Soyunma yeri içten 14 × 14 m. ölçüsünde olup ortasında biçim bakımından tamamen barok sanatı karakterin-

Çağaloğlu
Hamamı -
İstanbul

de mermer bir şadırvan havuzu bulunur. Büyük kemerlerin içlerindeki dolgu duvarlarında ortadaki büyük, yanlardakiler daha küçük olmak üzere üçer pencere açıldığından hamamın bu kısmı oldukça aydınlıktır. Kubbenin ortasında da ayrıca bir aydınlık feneri vardır.

İki kapıdan geçilen ılıklık kısmı, klasik Türk hamamlarından çok değişik bir biçime sahiptir. Burada birbirlerine ve duvarlara kemerlerle bağlanmış dört sütun, ortadakiler geniş, yanlardakiler dar dokuz bölüm meydana getirir. Ortadaki bölümlerin bir beşik tonoz ve bir kubbe ile örtülü olmasına karşılık yan bölümleri aynalı tonozlar örter. İki bölüm mermerden perdelerle birer hücre halinde ayrılmıştır. Bu perdelerin kapıları barok profillidir. Buradaki sütunların başlıkları da Türk sanatına tamamen yabancı bir üslupta yapılmış, üst köşeleri volütü ve ortaları birer oval madalyonlu olarak işlenmiştir. Başlığı ayrıca barok dört yaprak süsler. ılıklık bölümünün sağında, kadınlar tarafı ılıklığına taşan, görevinin ne olduğu bilinmeyen beşik tonozlu dikdörtgen bir mekân bulunur. Solunda ise helâlar sıralanır. Ancak 0,70 m. kadar genişlikteki bir kapıdan geçilen halvet kısmı 12,50 m. ölçüsünde bir kare olup hiçbir Türk hamamında rastlanmayan bir mekân düzenine sahiptir. Ortada uzun sekiz sütun bir sekizgen meydana getirir. Bu sekizgen üç taraftan klasik Türk mimarisinin üç eyvanı ile ileriye taşar. Ancak bu eyvanlar tonozlu değil kubbelidir. Köşelerde dört halvet hücreleri yer alır. Ayrıca sağ taraftaki eyvanda bulunan şevli bir geçitten kubbeli küçük bir mekâna geçilir. Bunun bir benzeri de kadınlar tarafında bulunur. Bu mekânlar da Türk hamamlarında rastlanmayan bir özelliktir.

Kadınlar tarafının soyunma yeri, erkekler tarafından hangi gaye ile yapıldığı anlaşılamayan büyük kare bir boşlukla ayrılmıştır. Girişi yan sokaktadır. Muntazam bir planı olmayan ılıklığın solunda iki sütunla ayrılmış üç bölüm vardır, ortayı ise büyük bir kubbe örter. Halvet erkekler tarafının benzeri bir mimaridedir, yalnız köşelerde halvet hücrelerinin perde duvarları ile ayrılmamış olması bir farklılık teşkil eder. Her iki bölümün dışında boydan boya su deposu uzanır.

Cağaloğlu Hamamı, Türk hamamı mimarisinde dört eyvanlı ve dört halvet hücreli tipin çok değişik ve yeniliklerle

dolu bir örneğidir. Bu bakımdan Süleymaniye, Çemberlitaş ve İznik'te Yeni Hamam'da temsil edilen bu çeşitleme, Türk hamam mimarisinin istisnaî bir tipi olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Cağaloğlu Hamamı İstanbul'un son büyük çarşı hamamı olarak da şehir tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zira Sultan III. Mustafa 1182 Rebülevvelinde (Temmuz-Ağustos 1768), İstanbul'un su ve odun ihtiyacı sebebiyle bundan böyle şehrin içinde, Galata, Üsküdar, Eyüp ve Boğaziçi kıyılarında yeni hamam inşa ettirilmemesini istemiş, yasaklamaya rağmen yapıların derhal yıktırılmasını ve harap durumda olanların da ihya edilmemesini bir fermanla bildirmiştir. Gerçekten de bundan sonra artık çarşı hamamı inşa edilmemiştir. Ayrıca yapısında barok üslûbun belirli oluşu da Türk sanatında yabancı sanat akımının başlangıcına işaret eder. Şehir tarihi ve Türk sanatı bakımından değeri azımsanamayacak olan ve sultan vakfı olduğu da açıkça bilinen bu kıymetli eserin özel mülkiyette değeri ni hiçe sayan bir tutum içinde kalması üzücüdür. Ayrıca 1917'de Glück'ün bazı zorluklar yüzünden çok eksik olarak çizebildiği planının daha iyi bir rölövesinin hâlâ yapılamamış olması da büyük eksikliklerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Glück, *Die Baeder Konstantinopels*, Wien 1921, s. 131-136, 154-155; Ahmed Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı 1100-1200*, İstanbul 1930, s. 147, nr. 176, s. 150; nr. 179, s. 151; nr. 180, s. 217; nr. 261 (yeni hamam yaptırılmaması hak.); R. Walsh-Th. Allom, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, London 1838, s. 34-35 arasındaki gravür; K. Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, s. 115-119; Semavi Eyice, *İstanbul, Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, s. 19, nr. 12; a.m.f., "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Hamamları Hakkında Bir Deneme", *TD*, XI/15 (1960), s. 99-120; R. Ekrem Koçu, "Cağaloğlu Hamamı", *İst.A*, VI, 3337-3341.

SEMAMİ EYİCE

CAĞBÜB

(جفوب)

Libya'da Bingazi'nin güneyinde Senüsiyye tarikatının merkezi olarak bilinen yerleşim birimi.

Senüsiyye tarikatının kurucusu Muhammed b. Ali es-Senüsi'nin kabrinin bulunduğu Cağbüb, Nil ve Sîva vadilerinden Fizan'a ve Trablus'a giden yol üzerinde bir vaha içinde yer alır. 1855'te bölgeye yerleşerek vahaya hâkim kayalıkta bir zâviye yaptıran Şeyh Senüsi müridleriyle birlikte çevreyi kısa zamanda imar etti. 1859'da vefat edince buraya defnedildi.

Batı kaynaklarında Carabub olarak geçen Cağbüb, o yıllarda kervan yolları bakımından çok önemli olan Batı Afrika ve Sudan'ı Kahire'ye bağlayan bir yol üzerinde yer alıyordu. Bölge şeyhin burada başlattığı hareketle ilmi ve ticarî açıdan önem kazandı. Ticarete de önem veren tarikat mensupları bu yolu kullanan kervanların emniyetini sağladılar. Ayrıca Cağbüb'da ticarî malların saklanıp korunması maksadıyla inşa edilmiş bulunan depolar tüccarların bu yolu tercih etmelerini sağladı. 1856'da Sultan Abdülmecid'in fermanıyla tarikat mensuplarına ait emlakın vergiden muaf tutulması ve müridlere zekât toplama yetkisi verilmesi bölgeyi ticarî bakımdan daha da güçlendirdi. Böylece Cağbüb bir ticaret merkezi olarak kervan sahiplerini buraya çekerken öte yandan Senüsiyye tarikatının kurulan zâviyeler yoluyla yayılması çalışıldı.

Cağbüb, Senüsîler'in liderliğinde Batılı sömürgeci güçlere karşı girişilen cihad hareketinin merkezi olmuş, burada depolanan silâhlarla donanan müslümanlar ülkeleri için savaşmışlardır. Şeyh Senüsi'nin oğlu Muhammed Mehdî'nin (ö. 1902) daha sonra Kufra'ya yerleşmesi

Cağaloğlu
Hamamı'nın
kitâbesi